

УДК 343.851

В. В. Голіна, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач сектору дослідження проблем запобігання злочинності Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків;

М. Г. Колодяжний, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник сектору дослідження проблем запобігання злочинності Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

НОВІ ПІДХОДИ ДО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено аналізу новітніх підходів щодо запобігання злочинності, ураховуючи вітчизняну кримінологічну теорію та найкращі практики західних країн світу.

Ключові слова: запобігання злочинності, протидія злочинності, планування запобігання злочинності, комплексні програми профілактики злочинності.

З давніх-давен людство намагалося приборкати протизаконну, деструктивну поведінку людей, що руйнує моральні канони і посягає на різні соціальні блага. І наукові уявлення про запобігання злочинності у минулому (Платон, Аристотель, Монтеस्क'є, Беккарія, Бентам, Говард, Маркє та ін.) були пов'язані із різними варіантами ліквідації і нейтралізації злочинності та її окремих проявів: від по-

силення ролі виховного процесу та значущості дотримання законів до боротьби з різними проявами корупції, забезпечення державою спеціальної соціальної формули співвідношення доходів багатих та бідних (4:1 відповідно) та інших радикальних заходів¹. На жаль, задуми великих мислителів минулого у сфері протидії злочинності людству все ж таки реалізувати не вдалося.

Незважаючи на певну утопічність ідеї повної ліквідації злочинності, вона була підтримана і пізніше, наприклад у СРСР. Так, у Програмі КПРС були намічені чіткі конкретні завдання щодо нейтралізації злочинності як тимчасового явища у житті радянської держави².

Однак зараз у світі ніхто не намагається ліквідувати злочинність. Ідеться про зниження її рівня, зменшення кількості тяжких, особливо тяжких злочинів, зміну якісних показників, якнайбільше убезпечення життя, здоров'я, майна громадян, підвищення рівня їх особистої безпеки тощо. Наприклад, пануюча в сучасній британській науці ідея так званої адміністративної кримінології та реальні дії уряду й поліції цієї країни доводять зазначену тезу. Відомий західний кримінолог Р. Кларк ще в середині 70-х рр. ХХ ст. запропонував новий підхід до профілактики злочинів. Ця концепція нібито заперечує саме існування мотивації більшості злочинів, що мають переважно ситуативний, спонтанний характер і можуть бути відвернені шляхом запровадження низки технічних засобів, що ускладнюють їх вчинення. Ідея також спирається на підвищення соціального контролю у суспільстві: від «сусідського наглядання» та підвищення ролі громадськості у запобіганні злочинності до суцільного відеоспостереження у громадських місцях, місцях масового скупчення людей, на державних і муніципальних підприємствах, в установах й організаціях³.

Отже, залишається інший шлях: поступове скорочення криміногенного потенціалу суспільства, що повинно спочатку понизити

¹ Докладніше див.: Иншаков С. М. Зарубежная криминология / С. М. Иншаков. – М. : Изд. группа ИНФРА-М-НОРМА, 1997. – 374 с.

² Програма Коммунистической партии Советского Союза. – Киев : Изд-во полит. лит. Украины, 1986.

³ Ведерникова О. Н. Теория и практика борьбы с преступностью в Великобритании / О. Н. Ведерникова. – М. : Рос. криминол. ассоц., 2001. – С. 137–143.

кількісні показники, а потім відбудуться зміни і в якісних показниках структури злочинності. Дійсно, суспільство концентрує криміногенний потенціал. Але у той же час «саме громадянське суспільство — це найкращі ліки від усіх хвороб державного управління, зловживання владою, корупції, непрофесіоналізму...»¹.

Незважаючи на прогресивну ідею саме обмеження криміногенного потенціалу та утримання злочинності на терпимому і більш-менш безпечному для суспільства рівні, наразі в Україні, як, до речі, й у деяких пострадянських країнах, прослідковується намагання її ліквідації. Ідеться про постановку питання протидії різним видам злочинності, що відображені та нормативно закріплені у державних та регіональних комплексних планах запобігання злочинності. Так, аналіз й узагальнення державних, обласних та міських програм профілактики правопорушень (чинних і тих, строк дії яких уже сплинув) показали низку недоліків, про які вже зазначалось у циклі наукових праць². Однак одні із найважливіших вад цих документів стосуються намагання їх розробників ліквідувати злочинність шляхом «активізації», «сприяння», «забезпечення», «недопущення»,

¹ Колесніченко В. Захист прав людини – найголовніша національна ідея країни / В. Колесніченко // Голос України. – 2012. – 11 лют. – С. 5.

² Голіна В. В. Сучасна нормативно-правова база та практика державного програмування протидії злочинності в Україні / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – Х. : Право, 2011. – Вип. 21. – С. 46–59; Колодяжний М. Г. Реальний стан виконання регіональних програм запобігання злочинності в Україні / М. Г. Колодяжний // Юридична осінь 2009 року : матеріали доп. та наук. повідомл. міжнар. наук. конф. молод. вчених і здоб. (м. Харків, 13 листоп. 2009 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2009. – С. 281–284; Голіна В. В. Проблеми реформування державного і регіонального планування запобігання злочинності в Україні / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний // Реформування судових і правоохоронних органів України: проблеми та перспективи : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 14 трав. 2010 р.) / редкол.: В. В. Сташис (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Одиссей, 2010. – С. 412–414; Колодяжний М. Г. До проблеми удосконалення комплексних програм запобігання злочинності в Україні / М. Г. Колодяжний // Актуальні проблеми кримінального права та кримінології : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 24 квіт. 2009 р.) / Донец. юрид. ін-т ЛДУВС. – Донецьк : Норд Комп'ютер, 2009. – С. 196–198; Голіна В. В. Регіональні (міські) програми запобігання злочинності: досвід емпіричного дослідження / В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич, М. Г. Колодяжний та ін. // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. – Х. : Право, 2010. – Вип. 18. – С. 66–79 та ін.

«здійснення», «запровадження», «вжиття» тощо тих чи інших заходів, що, як показує 20-річна практика реалізації зазначених програм, мають загальний, декларативний, поверховий, формальний, а іноді й нереальний характер. До того ж заходи щодо запобігання злочинності розпорошені по численних програмних документах, присвячених протидії різним видам злочинності. З цього приводу була висловлена іронічна думка, що «...тепер залишається одне — прийняти закон про кримінальну відповідальність за невиконання державних програм. Але ж і він виконуватися не буде»¹.

Тому в такому вигляді і за такого підходу ефективність реалізації планових документів у царині запобігання злочинності є, м'яко кажучи, мінімальною. У цьому зв'язку пропонується сучасну кримінологічну державну політику реалізовувати шляхом як програмних, так і планових документів.

Діяльність щодо саме програмування може бути втілена у Державній програмі стратегій запобігання злочинності як окремому, стабільному, директивному, перспективному, довготривалому законодавчому документі. Це законодавчий акт, що прийматиметься парламентом України на 10–15 років та закріплюватиме кримінологічний аналіз основних тенденцій злочинності на державному і регіональному рівнях, визначатиме мету, вимоги та строки програми, міститиме концептуальні положення кримінологічної політики, перспективні завдання запобігання злочинності, передбачатиме ресурсне забезпечення виконання завдань програми та ін.

Практика державного кримінологічного планування та безпосереднє впровадження Державної програми стратегій запобігання злочинності буде базуватися на виконанні Державного плану заходів реалізації стратегій запобігання злочинності в Україні. Останній документ представлятиме собою окремий державний нормативний документ, що прийматиметься Кабінетом Міністрів України на 3–5 років, і буде спрямований на досягнення цілей згаданої Державної програми, організаційно-управлінську «матеріалізацію» її

¹ Хавронюк М. І. Реформа судової та правоохоронної систем: ключові проблеми / М. І. Хавронюк // Реформування судових і правоохоронних органів України: проблеми та перспективи : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 14 трав. 2010 р.) / редкол.: В. В. Сташис (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Одиссей, 2010. – С. 183–187.

положень у конкретних напрямках і заходах з визначенням строків, суб'єктів діяльності, ресурсного забезпечення тощо.

Державна кримінологічна політика, окрім планування на державному рівні, може також втілюватись на регіональному рівні шляхом розробки і виконання місцевих планів заходів запобігання злочинності, що відповідатимуть меті та загальним завданням Державного плану заходів реалізації стратегій запобігання злочинності в Україні.

При цьому у згаданій Державній програмі стратегій запобігання злочинності міститиметься окремий розділ, що буде закріплювати стратегії, спрямовані на скорочення злочинності. Ці стратегії знайшли відображення у низці документів, присвячених питанням протидії злочинності: матеріали конгресів ООН із запобігання злочинності і кримінального правосуддя, рекомендації Ради Європи та ін. Тому ми беремо за основу цієї наукової статті вказані стратегії, адаптовані й модернізовані відповідно до сучасних кримінальних реалій України. Отже, це такі стратегії.

1. *Зменшення можливостей вчинення злочинів і правопорушень.* Фактичні масштаби цієї стратегії різні і необмежені. У технічно розвинутих країнах вони більші, у технічно слабких — менші. Конкретним змістом вона (стратегія) наповнюється у Державному і регіональних планах запобігання злочинності. Провідна ідея — це створення більш ефективних різних бар'єрів, перепон, ризиків для вчинення злочинів або використання їх вигод. Хитрощі і винаходи у запобіганні злочинним проявам законом не заборонені (пропагандистські кампанії, відвідування місць позбавлення волі тощо).

2. *Втручання в кризові ситуації.* Втручання в кризові ситуації можливо розуміти і використовувати по-різному. Але головна ідея цієї стратегії — втручання послугами у межах загальної системи соціального забезпечення. Особливо це стосується підлітків, молоді (медичне обслуговування у випадках інтоксикації внаслідок зловживання наркотиками або звичайного фізіологічного сп'яніння). Треба мати спеціальні служби (наприклад, такі служби були у складі МВС України. Деякі з них є й зараз). Узагалі ця стратегія може широко застосовуватись.

3. *Залучення громадськості до запобігання злочинності.* Участь громадськості у запобіганні злочинності — це не тільки добровіль-

не виконання громадянами свого неофіційного обов'язку по наведенню громадського порядку в країні, але й прояв довіри громадян до правоохоронних органів. Світова практика свідчить про різні форми і види участі громадськості у запобіжній діяльності: від інтелектуальної до фізичної участі, які можна класифікувати, нагадаємо, наступним чином:

а) громадські організації виконують саме профілактичні функції (комітети, ради, групи, асоціації, фонди тощо по запобіганню злочинності чи її окремим проявам). Головна функція цих асоціацій полягає у підтриманні зв'язку з правоохоронними органами, в організації кампаній щодо запобігання злочинності, а також формулюванні рекомендацій для офіційних осіб стосовно стратегій у цій сфері. В Україні такими організаціями є, наприклад: La Strada (запобігання сексуальній експлуатації і продажу жінок);

б) громадські організації, функцією яких є вирішення суперечок. Ці організації відомі під різними назвами — сільські ради або комісії щодо вирішення спорів, керівництво якими здійснюється старійшинами чи найбільш поважними людьми. Примирення ворогуючих сторін — шлях до запобігання окремим злочинам;

в) громадські організації, що виконують як інформаційну, так в основному активну фізичну функцію: розгляд певних справ, втручання у кризові ситуації, патрулювання. Остання форма участі громадськості є по суті різновидом місцевої міліції/поліції. Отже, їх головна функція полягає у наданні допомоги правоохоронним органам щодо налагоджування позитивних взаємовідносин між цими органами і населенням. Наприклад, Законом України «Про участь громадян в охороні громадського порядку та державного кордону» від 22 червня 2000 р. передбачено створення на засадах громадської самодіяльності зведених загонів громадських формувань, спеціалізованих загонів (груп) сприяння міліції та Державній прикордонній службі України, асоціацій громадських формувань тощо¹.

Узагалі у західних країнах значну роль у справі запобігання злочинності відіграють громада та церква, що покликані підвищувати солідарність суспільства в підтриманні громадського порядку

¹ Про участь громадян в охороні громадського порядку та державного контролю : Закон України від 22.06.2000 р. № 1835-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2000. – № 40. – Ст. 338.

й непорушності загальнолюдських цінностей. Наприклад, у Лондоні заснований консультативний комітет по зв'язках поліції з місцевими громадами, завдяки діяльності якого набула поширення в місті, а потім і по всій Британії система сусідського патруля (СП) під назвою «Під доглядом сусідів». Ця система полягала в тому, що декілька сімей, які беруть у ній участь, домовляються вести спостереження за будинками сусідів і в разі небезпеки повідомляють про це поліцію. Результати такої діяльності поліції і громадськості в цілому оцінюються фахівцями дуже високо, оскільки там, де вона здійснювалася, констатовано зниження квартирних крадіжок зі зламом на 20–50 %. Але найціннішим результатом цих програм є повсюдне зменшення страху громадян перед злочинністю¹.

Особливо ця стратегія стосується українських реалій, коли за умов складної соціально-економічної ситуації в країні (25 % населення країни знаходиться за межами бідності²), стрімкого підвищення криміногенності в державі (протягом 2007–2011 рр. офіційний рівень злочинності в Україні збільшився майже на 44 %), обмежених можливостей правоохоронних органів у запобіганні злочинності ініціювання активізації процесу залучення громадськості до профілактики злочинів розглядається вчасним та обґрунтованим кроком³.

4. *Надання допомоги жертвам злочинів.* Ці заходи часто розглядаються як частина програми запобігання злочинності, хоча, очевидно, що вони виходять за його межі. На наш погляд, цю стратегію слід розглядати все ж з кримінологічних позицій, тобто не тільки з гуманітарних міркувань підтримки жертв злочинів, а й як розвиток і широке впровадження у життя віктимологічного напрямку запобігання злочинності, який має суттєві відмінності від особливостей попередніх стратегій. Відомо, що наявність злочинності

¹ Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. / В. В. Голіна. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2011. – С. 116–117.

² Модернізація України – наш стратегічний вибір : Щоріч. Послання Президента України до Верхов. Ради України. – К., 2011. – С. 28–32.

³ Колодяжний М. Г. Щодо участі громадськості у запобіганні злочинності / М. Г. Колодяжний // Вісн. кримінол. асоц. України; Актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 12 трав. 2012 р.). – Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2012. – Т. 1. – С. 99–102.

як соціального явища припускає процес віктимізації певної частини населення. Злочинність, образно кажучи, мов би паразитує на віктимізації — набуття людьми (можливо, наявність у них) певних рис і поведінки, які випадково чи умисно використовуються злочинцями (наприклад, резонансні справи про довірливість пенсіонерів, інвалідів, людей похилого віку, дітей та ін.). Масова віктимізація населення підштовхує криміногенний потенціал суспільства до своєї злочинної реалізації. Віктимізація населення слугує для різних видів його проявів: люди злочинно діють проти людей, використовуючи їх поведінку чи іноді дивну необережність або довіру.

Інакше кажучи, у країні має бути розгорнута і постійно реалізовуватися віктимологічна стратегія запобігання злочинності. Віктимологічний напрям протидії злочинності полягає, з одного боку, у наданні громадянам спеціальної (продуманої, кваліфікованої інформації), що знижує рівень віктимності населення, а з другого — у реалізації соціальних програм щодо забезпечення додаткової захищеності громадян від злочинності. Заходи віктимологічного запобігання можна звести до двох груп: заходи, спрямовані на усунення ситуацій, що загрожують можливістю завдання шкоди людині (загальне віктимологічне запобігання, яке рівноцінно просвіті про безпеку і самозахист), та заходи, що дозволяють забезпечити особисту безпеку можливої жертви злочину, тобто індивідуальне віктимологічне запобігання.

Стратегія самозахисту людей — нагальна і життєво необхідна проблема сучасності, оскільки вона стосується не тільки окремої людини (легковажної, необачної, зайво довірливої людини), але й цілого класу населення (підприємців, бізнесменів, службовців, фермерів), використання технічних засобів, Internet. Злочинці використовують кожен шпарину в системі безпеки. Тому взагалі в країні має бути розгорнута широкомасштабна, постійно діюча (а не кампанійська) віктимологічна стратегія запобігання злочинності. Але просвітницькі та інші за змістом і знахідками віктимологічні програми не діятимуть, не досягнуть своїх цілей, якщо вони не протистоятимуть кримінальній ідеології. Отже, завдання зазначених програм — протидія кримінальній ідеології, забезпечення

«імунітету» суспільного організму до різних соціальних перекручень¹.

Усі зазначені і, можливо, інші стратегії, які вимагають життя і криміногенна обстановка, потребують постійної уваги суспільства і держави. Без відповідального і зацікавленого ставлення до їх втілення кримінологічної «індустріалізації» запобігання злочинності в країні не відбудеться.

Стаття посвячена аналізу новейших підходів по предупреждению преступности, учитывая отечественную криминологическую теорию и наилучшие практики западных стран мира.

The article is devoted the analysis of the newest approaches on prevention of crime, taking into account a domestic criminology theory and the best practices of occident of the world.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем запобігання злочинності ІВПЗ НАПрН України (протокол № 8 від 14 червня 2012 р.).

¹ Детально про це див.: Як не стати жертвами злочинних проявів насильницького і корисливого характеру : пам'ятка для громадян / В. В. Голіна та ін. – К. : Ін Юре, 2004. – 48 с.; Голіна В. В. Соціальні та психологічні чинники кримінологічної віктимізації в Україні / В. В. Голіна // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2007. – № 3. – С. 185–194; Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / за заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. – Х. : Кроссрод, 2008. – С. 302–307 та ін.